

ERZURUM YERLEŞİM ADLARINDA YAŞAYAN TÜRK İNANÇ KODLARI

PROF. DR. HAKAN HADİ KADIOĞLU *

Öz

Amaç: Türk kültüründe yer adlandırması, genellikle boy, aşiret, oymak veya cemaatlerin adlarının kullanımıyla yapılmaktadır. Bu düşünceden hareketle Erzurum coğrafyasındaki bazı yerleşim yerlerinin adlarıyla eski inançların ve ona mensup olan toplulukların kültürel kodları incelendi.

Gereç yöntem: Çalışma Erzurum siyasi sınırları dâhilinde tutulmaya çalışıldı. Yerleşim yerleri hâlihazırdaki adları ve daha önceki isimleri ile birlikte belirlenerek adlarının arka planındaki kültürel kodlara ulaşmaya çalışıldı.

Bulgular: Yaklaşık on beş yerleşim yeri adında yedi civarında inanç topluluğu saptandı. Bunların birbirleriyle kendi mantık örgüsü içinde ilişkili oldukları belirlendi. Belirlenen yer adlarındaki inanç kodlarıyla yerleşim yerinin günümüzdeki sakinlerinin hiçbir biçimde ilişkilerinin kalmadığı görüldü.

Sonuç: Türkler, kadim çağlardan beri sıkça Türkelî'nden Anadolu'ya hareket halinde olmuşlardır. Türkler, IX-X. yüzyıldan başlayarak karşılaş-tıkları yeni inanç sistemi ile sahip oldukları inanç ve törelerini sentezle-mişlerdir. Anadolu'nun Türkleşmesi en yoğun biçimde XIII. yüzyılda ce-reyan etmiştir. Horasan Ereni, Abdalan-ı Rûm ve hatta derviş olarak anı-lan Türkmenler bu süreçte rol alan en büyük unsurdur. Göçülen toprak-lara ad vermede boy, aşiret, oymak veya cemaatlerin adlarının kullanı-mına başvurulmuştur. Bundan dolayı verilen isimler sahip olunan inanç ve mensup oldukları millî kimliklerinin birer kayıdır. Yer adlarının de-ğerlendirilmesinde, özellikle ad değiştirmelerde bunların korunmasına dikkat edilmesi gerektiği kanısındayım.

* PROF. DR. HAKAN HADİ KADIOĞLU, Atatürk Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Be-yin ve Sinir Cerrahisi Bölümü Öğretim Üyesi. Email: hakanhadi@gmail.com.

Anahtar kelimeler: Anadolu, Erzurum, Yeradı, Toponomi, Türk inanç kodları

ABSTRACT

Objective: The place names in Turkish culture are generally made by the use of the names of tribes, tribes, or congregations. From this point of view, the cultural codes of the old beliefs and the communities belonging to them were examined with the names of some settlements in the geography of Erzurum.

Materials and Methods: The study was carried out within the boundaries of Erzurum province. Settlements were identified with their current names and previous names and cultural codes in the background of their names were tried to be reached.

Results: There were seven belief communities in fifteen settlements. It is determined that they are related to each other in their own logic. With the belief codes in the designated place names, it was seen that the residents of the settlement had no relation.

Conclusion: Turks, since ancient ages, have often been moved from Turkey to Anatolia. Turks, IX-X. century, starting with the new belief system with the belief that they have synthesized. The Turkification of Anatolia is the most intense XIII. century. Horasan Ereni, Abdalan-i Rûm, and even the dervish Turkmens are the biggest elements in this process. The use of names of clans, tribes, or congregations in referring to the immigrant lands was resorted to. Therefore, the names given are the records of their faith and their national identities. I believe that in the evaluation of place names, especially in name changes, it should be paid attention to the protection of them.

Keywords: Anatolia, Erzurum, Place Name, Toponomy, Turkish belief codes

چکیده

در فرهنگ ترکی اسم گذاری مکان براساس عشیرت، جماعت و امثال آن می باشد. براساس این تفکر بخشی از مناطق در جغرافیای ارزروم نیز براساس عقاید قدیمی و تفکرات فرهنگی جماعت های آن نامگذاری شده است. تحقیق در داخل مرزهای سیاسی

ترکیه انجام شد. اسامی موجود و قبلی براساس کدهای فرهنگی شناسایی شد. به حدود 15 محل و 7 منبع اعتقادی برخورد گردید و ارتباطات آنها باهم مورد بررسی قرار گرفت. و مشخص شد که هیچ پیوندی بین اعتقادات قبلی و ساکنین حال حاضر این مناطق وجود ندارد. ترکها از دیرباز در حال حرکت به آناتولی بوده اند. ترکان در قرن های چهارم و پنجم به سنتز اعتقادی محل های اسکان جدید با اعتقادات و سنت های خویش پرداخته اند. بیشترین ترک شدن آناتولی در قرن هشتم رخ داده است. در اویش ترکمن، رهبران خراسان و ابدالان روم از عناصر تاثیر گذار این دوران بوده اند. در نامگذاری مناطق کوچ شده از اعتقادات، عرف و سنن استفاده شده است. از این رو این محل های نمونه از کدهای ملی برای عناصر فرهنگی می باشد. در تغییر نامگذاری ها اعتقاد بر حفظ این فرهنگ و دقت بر این نکات دارم.

کلید واژه ها: آناتولی، ارزروم، نام محل، توپونیمی (جای نام شناسی)، کدهای اعتقادی ترک.

GİRİŞ

Rahmetli Ömer Lütfi Barkan esas olarak Osmanlı Devleti'nin kuruluşundaki ortam ve dinamikleri tetkik ettiği "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri*" isimli meşhur makalesinde Osmanlı tarihinin XIII. yüzyılda Anadolu'da cereyan eden toplumsal ve siyasal büyük değişimlerin devamı ve Anadolu'nun Selçuklular zamanındaki fetihlerinin batıya doğru devam eden büyük Türk göçünün sistematik iskân ve kolonizasyon siyasetinin bir parçası olduğunu ifade eder.¹ Mustafa Duman'ın latif üslubuyla bu Türk göçünün seyri şöyledir; "*Tarihi olarak tartışmalı ve ehemmiyeti haiz olmayanları saymazsak, Diyar-ı Rum'a gelişimiz iki yoldan veya iki koldan. Birinci yol veya kol, 'bidat nedir bilmeyen, temiz Müslüman' Alparslan'ın emrinde, Selçuklu adıyla ve devlet haşmetiyle. İkinci yol veya kol, gaziyanın ve abdalanın, kılıcı da ihmal etmeyen gönüller fethiyle.*"² Selçuklular Pasin'e, Erzurum önlere, Malazgirt'e geldiklerinde İslam'la tanışıklıkları

¹ Ömer Lütfi Barkan. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri, Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları: Ankara, c 9, s 133-153

² Mustafa Duman: Allah'ın İtleri, <http://www.erkurumajans.com/mustafa-duman--allah39-in-itleri-42510m.htm>

henüz yüz yıl bile olmamıştı. Selçuklular artlarındaki Türkmen göçünü fetihlerle önünü açtıkları Anadolu'ya yöneltmiş; Oğuz Türkmen boylarını yerleştirirken boyların bir yer ve bölgede birikmelerinin önüne geçmiş ve dağıtmışlardır. Aynı siyaseti daha sonra Osmanlı yönetimi de uygulamıştır. Türkmen boy ve kabileleri geçtikleri, yerleştikleri yerlerde terk ettikleri köylerinin, şehirlerinin ya da kendi kabile adlarını yeni kurdukları yahut imar edip şenlendirdikleri yerleşim yerlerine vermişlerdir. Bu göçe toplumsal ve ekonomik açıdan bakıldığında gelen Türkmenlerin göçebeler, köylüler ve şehirliiler olduğu ifade edilir.³ Bu göçün toplumun her kesimini kapsadığını gösterir. Göç edenlerin ilk dalgasını daha çok varlıklı olmayan, sosyo-ekonomik olarak daha zayıf olan topluluklar oluştururken, artan Moğol tazyikinin de tesiriyle göçün ikinci dalgasıyla gelenlerin daha varlıklı, eğitilmiş ve sosyal statüsü daha yüksek halk tabakasında olduğu görülür. Köprülü, göç eden insanları toplumsal örgütlenmeler açısından Aşıkpaşa'dan esinlenerek "Gaziyan", "Ahiyan", "Bacıyan" ve "Abdalan" olarak sınıflandırır.⁴ Bu sosyal topluluklar da son noktalarına ulaşmaya kadar geçtikleri yerlerde ya kalıp yerleşmiş yahut başka yerlere gitmiş, yeni yerler kurmuşlardır. Bu yerleşim yerlerine adlarını vermiş, terk ettiklerinde ise aralarında iz olarak bırakmışlardır. Duman'ın deyişiyle "(köyler isimleriyle), *Horasan'ı sırtlarına alıp /birçok İslam'ın mekânı (olan)/ Erzurum'un sırtına kadar taşıyan /.../ Türkmen dervişlerinin şehre hangi yoldan ve hangi yönden geldiklerini gösteriyor. Malumatın aslı ve fazlası XVI. asrın ilk yarısına dair tahrir defterlerinde.*"⁵

Anadolu'nun tarihini yazmayacağımız bu yazıda bir iki noktanın vurgulanması gerektiği kanısındayım. Bunlardan birisi Anadolu'nun tarihin birçok döneminde büyük nüfus hareketlerine sahne olduğudur. Değişik nedenleri olsa da esası egemenliğin tesisi arzusudur. Din ve milliyet ise sadece vasıta. İlgilendiğimiz zaman kesiti ve bölge içerisinde Doğu Roma egemenliğindeki Anadolu sınırlarını Müslüman olmayan Peçenek, Uz, Bulgar, Kıpçak halklarıyla güçlendirmişti. Biraz daha eski devirde

³ M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Akçağ: Ankara, 3. Baskı, 2003, s 75 vd

⁴ *A.g.e.*, s. 106-120.

⁵ Mustafa Duman: Allah'ın İtleri, <http://www.erkurumajans.com/mustafa-duman--allah39-in-itleri-42510m.htm>

Gürcü kraliçesi Tamara da ordusunu güçlendirmek için 30 000 Kıpçak ailesini bugünkü kuzey ve kuzeydoğu Anadolu'da iskân etmişti. Yine Roma yönetiminde bugünkü Çukurova havalisinin halkı kuzey doğu Anadolu'ya gönderilmişti. Hristiyanlığın yayıldığı yıllarda bugünkü orta ve doğu Anadolu'da meskûn Pavlikanlar, Tondraklar gibi dini topluluklar da yerleşik oldukları topraklardan uzaklaştırılmıştı. X. asırda Anadolu terk edilmiş, harap ve ıssız bir halde iken Türkler "... ayak altında çitirdayan kum taneleri kadar kalabalık ..." sayıda gündoğusundan sökün etmişlerdir.⁶ Gelip yerleşik ve konar-göçer hayata geçtikten sonra Moğol istilası, ardından Beylikler arasındaki mücadeleler, yöneticiler ile halk (en azından bir kısmı) arasındaki çatışmalar (Babaî ayaklanması), ardından yine Akkoyunlu-Karakoyunlular arasındaki erk mücadeleleri kitlesel nüfus hareketlerine neden olmuştur. Bunlardan daha derin ve köklü değişikliğe sebep olanı Osmanlı Safevî mücadelesidir. Bu belki bir rol değişimidir; Osmanlı ile Doğu Roma, Safevî ile Sasanîler arasında olan. Söz konusu mücadele sonucunda, X-XIII. yüzyıllar arasında Anadolu'ya, hususen kuzey ve doğu Anadolu'ya yerleşen ve bu toprakları Türkleştiren Türkmen nüfus bölgeyi terk etmiştir. Bu içinde bulunduğumuz coğrafyada da ciddi maddada demografik değişikliğe sebep olmuştur. Sonraki zaman dilimlerinde de büyük nüfus hareketi süreçleri yaşanmıştır. Bunlar arasında XIX. ve XX. yüzyıl başlarında olanlar derin değişiklikler doğurmuştur.

Nüfus hareketleriyle birlikte yaşanan sonuçlardan birisi de yer adlarındaki değişikliklerdir. İnsanlar yaşadıkları coğrafyaya ve unsurlarına ad verir. Bu adların verilisinde değişik yollar izlenir. Bunlardan birisi daha önceden verilmiş olan isimlerin mana ya da söyleyiş itibarıyla yenilenerek değiştirilmesi, bir diğeri de tamamıyla yeniden adlandırmadır. Soyun, boyun, atanın, topluluğun adının verilmesi de özellikle yeniden adlandırmalarda izlenen yollardandır. "*Herhangi bir nesneye verilen ismin anlamı, kökeni, yapısal özellikleri vs. dilbilimin inceleme konusudur. Ancak konu yer adları olunca dilbilimin yanı sıra etnoloji, sosyoloji, tarih ve coğrafya da bunlarla ilgilenmeye başlar. Çünkü yer adları bir toplumun içtimaî ve kültürel yapısı ile buldukları, kullanıldıkları mekânın tarihî geçmişi ve coğrafyasının özellikleri hakkında da önemli ipuçları taşır. İnsanlığın ve uygarlığın izlerini yansıtan yer*

⁶ Anna Kommena, *Alexiad*, İnkılâp: İstanbul, 1996, s. 16.

*adları, aynı zamanda toplumların coğrafi mekânla bütünleşmesinin göstergesidirler.*⁷ Ülkemizde yer adları üzerine yapılan çok sayıda yayın bulunmaktadır. İç işleri Bakanlığı'nın 1928, 1933, 1946, 1968, 1971, 1978, 1982 ve 1986 yıllarında yayımladığı ve katalog özelliği de taşıyan neşriyat çoğunlukla yerleşim yerlerinin adları üzerine yapılan çalışmalara kaynaklık da etmektedir.⁸

İkinci vurgulayacağımız nokta toplumsal kurumların devlet yönetimleri değişmesine karşın devamlılık gösterdiğidir. Hatta bu devamlılık zamanın ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenerek tekâmül de ettirilmektedir. Bunlardan birisi 'akrita~akritas' uç beyliği, bir diğeri derbent ve karakol teşkilatıdır. Devrin yönetim anlayışına göre bunlar manastır, kilise veya tekeye, zaviye olarak ad alarak işlevlerini sürdürmüşlerdir.

Dikkat çekeceğimiz üçüncü husus esasen halkın güven, refah ortamında inançlarıyla birlikte yaşama arzusunun hep canlı olduğudur. Bu nedenle halk kolaylıkla tebaa ve hatta din değiştirebilmektedir. Bu geçişgenlik inanç, adet ve alışkanlıkların da birbiri içine geçmesi sonucunu doğurmuş ve bir ortak yaşama kültürü meydana çıkarmıştır.

Anadolu bu sebeplere dayalı olaylara çok sahne oldu. Yöneticilerle, erk sahipleri ile üzerinde egemenlik kurmak istedikleri halk arasında hep bir sürtüşme var oldu. İşte Türkmenler ve onlar üzerinde hâkimiyet sahibi olmak isteyenlerin "*yolu zaman zaman kesişse de çoğu zaman çatıştı ve çatışmalar daima inanç eksenine oturtuldu. İşin sonunda bu yayladan şaha gitmeye kadar vardı...*"⁹

Bugüne kadar farklı amil ve saiklerle defalarca değişiklik yapılan coğrafyamızdaki yerleşim yerlerinin adlarında Oğuzların Anadolu'ya geliş döneminin inanç kodlarını arayacağız. Şayet imkânımız olursa ayrı bir kısım olarak daha eski zamanların bakiyelerini de araştırmak niyetindeyiz.

⁷ Nermi Uygur, *Yer Adları*, 1967. *Türk Dili* 1967; 187: 495-502; Sırrı Erinç, *Güneydoğu Avrupa'da Türkçe Ekzonimler*. İ.Ü. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülteni, 1989; 6: 9-13; Harun Tunçel, Türkiye'de ismi değiştirilen köyler. F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 2000; 10 (2): 23-24.

⁸ Harun Tunçel. Türkiye'de ismi değiştirilen köyler. F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 2000; 10 (2): 23-24.

⁹ Mustafa Duman: Allah'ın İtleri, <http://www.erzurumajans.com/mustafaduman--allah39-in-itleri-42510m.htm>

Maksadımız göçülen toprakların vatanlaştırılmasında 'yerleşilen yeri adlandırmanın' o yerle bütünleşmenin önemli bir unsuru olduğunu vurgulamak ve bu değişikliklerin menfi, hatta vahim sonuçlara yol açabildiğine işaret etmektir.

DERVİŞLER, KALENDERÎLER, HAYDARÎLER

Anadolu'ya Selçuklular devrinde gelen Oğuz Türkmenleri Doğu Roma serhaddine yerleştirildi. Karşılarında Doğu Roma'nın Rumeli'den getirip iskân ettiği Hristiyan veya Hristiyan olmayan Oğuz ve Peçenek kabilelerini buldular. Bu ilk göçler sonucunda XII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Anadolu'nun batısı ve kıyı kesimleri Selçuklu coğrafyasındaki ve diğer bölgelerdekenden daha yoğun bir Türk nüfusuna ulaşmış, bir diğer deyişle büyük oranda Türkleştirilmişti. Moğolların ortaya çıkması ve tazyikleri neticesinde Anadolu'ya doğru yeni bir göç dalgası ortaya çıkmıştır. O devirde mamur, müreffeh, güçlü devlet yönetimi altında olmasının etkisiyle istilaya maruz kalan göçebe aşiretlerin dışında, hali vakti yerinde olan sosyo-ekonomik durumu iyi ve göç etme gücünde olan köylü halk, zengin tacir, fikir ve sanat insanları göçüp Anadolu'ya yerleştiler. Bunların arasında bulunan bir kısım insanlar ise 'serseri dervişler' idi.¹⁰

"Yoksul" veya "çığan" anlamında Farsça bir sözcük olan 'dervişin' Arapça karşılığı "fakir" dir. Tanrıya, Hakka yönelmek için dünya ve dünyaya ait her şeyden uzaklaşmak, hatta bu dünyaya değer vermeme haline bile değer vermeme durumunda olan dervişler mutlak yoksulluk içerisinde yaşar, kullandıkları eşyayı en aza indirirlerdi. "Zaten o devirlerde Kalenderî, Edhemî, Camî, Abdâlân yahut Rum Abdalları, Hayderî gibi adlarla anılan zümreler, hatta Mevlevîlerim Şems kolu gerek şekil, gerek inanç bakımından birbirlerinden ayırt edilemeyecek derecede aynı karakteri taşımaktadır."¹¹ Grupları arasında ufak tefek farklar olmakla birlikte bir dervişin eşyaları üç aşağı beş yukarı şunlardan ibaretti; keçe veya yünden aba ya da post, gruba özel başlık, keşkül denen ve genellikle hindistan cevizi kabuğundan

¹⁰ M. Fuad Köprülü. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, s 72 vd; Mustafa Akkuş. *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*. Doktora Tezi, Selçuk Üni Sosyal Bil Ens, Konya, 2011, s. 5.

¹¹ Abdülbâki Gölpınarlı. *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İnkılâp: İstanbul, 2008, s. 49 ve s. 88.

yapılan tas, torba, kaşık, değnek, kuşak, balta, mum yahut lamba, iğne, ustura, çakmaktaşı, zil ve genellikle def, kaval, davul gibi müzik aleti. Kurucu pirlere bunları dahi reddetmişlerdir.¹²

Dervişlerin giysi olarak tercihi yün ya da keçe abaydı; sufilerin giysi rengi maviden bilhassa kaçınılır ak ya da kara renkli لباسlar giyinilirdi. Kalenderîler pirlere Cemaleddin zamanında cavlak denen düz yün çuval giyinirlerdi ve bu nedenle onlara “cavlakî/cavlak” da denilir.¹³ Kalenderîler “cehar darb” denen dörtlü tıraşla saç, sakal, bıyık ve kaşlarını tıraş ederlerdi. Bu davranış Kalenderîlerin ayırıcı özelliği idi.

Sakallarını kesip bıyıklarını uzatan Haydarîlerin ise demir halka, tasma, bilezik, kuşak, bukağı ve zincirlere düşkünlükleri vardı.¹⁴ Kalenderîler, kolsuz ve boyu göbeğe kadar inen bir kıyafet giyinirlerdi. Bu giysiyi ilk defa Şeyh Cemaleddin-i Savedi'nin halifesi Şeyh Haydar'ın nefis mücahede için bir kıl çuvalı baş ve kolların geçeceği şekilde kesip iç gömleği olarak kullanması ve ardıklarının da onu taklit etmeleri sonucu ‘haydarî’ denilmiştir. Ancak ilerleyen zamanda dervişler dış giysi olarak çuha, keten, pamuktan mamul daha yumuşak dokulu haydarileri kullanmışlardır. Tarikat mensupları birbirlerinden tepesindeki motif, süsleme ve düğmelerle ayrılan ‘tac’ denen başlıklar kullanırdı. İlk defa Kaygusuz Abdal'ın kullandığı kabul edilen dilimleri dıştan dikişli olmayan, beyaz taca “haydarî, hüseyinî, kalenderî tac” denmiştir. Bu başlığın başa geçen kısmı (lenger) dört, tepesi yani kubbesi on iki parçadan oluşurdu.¹⁵ Haydarîler kırmızı tac kullanmalarından ötürü daha sonra “kızılbaş” olarak anılmışlardır.¹⁶ Bir başka bilgiye göre ise Şeyh Haydar, on iki dilimli kızıl bir tac giyip kızıl sarık sarmış ve derecelerine göre müritlerine de aynı tacı

¹² Ahmet T. Karamustafa. *Tanrının Kural Tanımayan Kulları*. YKY: İstanbul, 7. Baskı, 2016, s. 24.

¹³ A.g.e., s. 28.

¹⁴ A.g.e., s. 29.

¹⁵ Abdülbâki Gölpınarlı. *Yunus Emre ve Tasavvuf*, s. 30, dn 13.

¹⁶ Semih Ceyhan, “Osmanlı Tâcnâme Literatürüne Göre Derviş Tacı ve Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet Risâlesi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 25 (2011), 113-1729; Semih Ceyhan, “Tac”, TDV İA: Ankara, 39 c, s. 365.

sarıklı veya sarıksız olarak giydirdiğinden mensuplarına kızılbaş adı verilmiştir¹⁷

Giysi olarak sadece hayvan gönüne bürünen Rum Abdalları özel bal-talar, deri torbalar, büyük tahta kaşıklar ve aşık kemikleri taşırdı. Dörtlü tıraş uygulamasını benimser ve genellikle yalınayak gezerlerdi.¹⁸

Haydarî, Kalenderî ve belki Abdallar'ın esrar, içki kullandıkları, sema ve dansı ibadet olarak gördükleri, çirkin cinsel davranışlar içerisinde buldukları da iddia edilmektedir.¹⁹

Haydarî mezar taşlarına Bektaşî kabirlerinde görüldüğü gibi ekseriya on iki dilimli (terkli) başlık, on iki köşeli 'teslim taşı' denen madalyon, teber, keşkül gibi derviş eşyalarının motiflerinin işlendiği görülür.

Selçukluların doğudan batıya olan Anadolu'ya geliş yönüne paralel olarak dervişler ve yerleşim yerlerini gözden geçireceğiz.

İspanyol gezgini Ruy Gonzales de Clavijo 25 Mayıs 1404'te Erzurum'un doğusunda, Aras nehrinin kıyısında o zaman Deliler Kenti denen (bugün Horasan'a bağlı Aras bucağı, eskiden Deli Baba, Velibaba Köyü) yerleşim yerine varır. Gidiş yönü bizim aksimize batıdan doğuyadır ve maksadı basit bir seyahat değildir. Ancak yazdıkları günümüzde fevkalade aydınlatıcı olmaktadır. Clavijo, sakinlerinin hepsinin derviş olduğunu söylediği Velibaba köyünden geçerken gördüklerini şöyle anlatır: *"Burada keşiş denilen Müslüman dervişler yaşıyordu. Pek çok insan onları ziyarette geliyor ve bu dervişler birçok hastalığı iyileştiriyorlardı. Aralarında büyük saygı gösterdikleri bir başkanları vardı. Onun evliya olduğunu ve Timur Bey'in buradan geçerken bu keşişi ziyaret ettiğini söylüyorlardı. Bu dervişlere insanlardan bol bol adaklar gönderiliyor ve başkanları kasabanın hâkimi kabul ediliyordu. Dindar kabul edilmek isteyenler sakallarını ve saçlarını tıraş ediyor; giysilerini çıkararak bulabildikleri en yırtık pırtık kıyafetlerle sıcakta ve soğukta sokaklardan geçiyorlardı. Ellerindeki teplerle gece gündüz ilahiler söyleyerek ilerliyorlardı. Tekkelerinin kapısının tepesinde üzerinde bir ay figürü olan siyah yün ipten bir bayrak ve bayrağın dibinde birçok geyik, keçi, koyun boynuzları bulunuyordu. Bu*

¹⁷ Ethem Ruhi Fıçlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, s. 12; CL. Huart, "Haydar", İ.A, İstanbul 1993, V, 387; Abdülbaki Gölpınarlı, "Kızılbaş", İA, cilt 6, s. 789;

¹⁸ Ahmet T. Karamustafa. *Tanrının Kural Tanımayan Kulları*, s 28, 29.

¹⁹ A.g.e., s. 29 vd.

boynuzları evlerinin tepesine koymak bu keşişlerin âdetiydi ve sokaklarda yürürken de bunları ellerinde taşıyorlardı."²⁰ Deli Baba köyündeki aynı ada sahip zaviye XVI. yüzyılda etkinliğini korumaktaydı.²¹ Burada yaşayanların Deli Baba ve onunla birlikte gelenlerin ahfadı olması muhtemeldir.²²

Yukarıda bahsedilen Velibaba'daki dervişleri Kalenderî ~ Cavlakî olarak niteleyenler de bulunsa da Clavijo'da geçen bilgiler biraz aşağıda verdiklerimizle birlikte onların Haydarî olduklarını düşündürür. XX. yüzyıl başında sakinlerinin hemen tamamının Hıristiyan olduğu köyün bu günkü adı Aras'tır. Köyün merkezinde geniş bir alan içerisinde içinde sonradan yapılmış iki sanduka bulunan kubbeli taş bir bina Velibaba'nın türbesi olarak kabul görmektedir. Onarıldığı görülen yapının kapısının üzerinde yer alan kitabede yer alan ifadeler şu şekildedir: "... eyledi mekân: Fatiha o ruha olsun her zaman/ ... gülü inhidamı: Tecdit etti Ahmet ağaya ya/... ibni şeyh seyit Ömer: Cennetuhuld olsun ol zata/... Besmele tarihin: Etti ihya Delu baba terbesin". Bu kitabeye dair Beygu'nun yorumu şöyledir; "türbenin harap vaziyetden Ahmet ağa kurtarıp tamir ettiğini Velibaba'nın adı Delu baba olduğu anlaşılıyor. (Hüseyn) Defterinde [zaviyetul kd ve elmezcubin ve emd tel matlubin velu baba zevallahu merkade] velu baba suretinde yazılıdır. // Veli baba Yağan paşa ile beraber Pasinlere gelmiş Türk sofularından birisi olduğu söylenmektedir. // Dipnot: Veli babanın türbe ve camiine meokuf köy ve arazi varmış müruru zaman ile bu eski Türk büyüğüne ait köy ve arazi şahıslara geçmiştir."²³

Velibaba'nın yeni adı olan Aras bucağının Haydar Komu, Aşağıhaydar Komu, Aras'ın da bağlı bulunduğu Horasan İlçesinin Haydarlı Köyleri ile Aras ~ Velibaba'nın kuzeybatısında, Aras'ın kuzey tarafında bulunan Kalender Köyü ve bunun biraz güneybatısında bulunan Karaçuha Köyleri²⁴

²⁰ Ruy Gonzales de Clavijo, *Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*, Çev. Zeynep Ertan, Pozitif Yay: İstanbul, 2008, s. 144.

²¹ KKA. TD. nr. 537, s. 8a.

²² Sadullah Gülten. "Tahrir defterlerine göre Anadolu'da Kalenderîler ve Haydarîler", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2012; 31: 35-52.

²³ Abdürrahim Şerif Beygu, *Erzurum: Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, Bozkurt Yayınevi: İstanbul, 1936, s 232, s. 233.

²⁴ Köprülü'nün (M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Akçağ: Ankara, 3. Baskı, 2003, s. 78) Türkmenler'i tanımlamasındaki "her halde, tarihi menbalarda 'siyah libaslı, kızıl börklü' bu göçebe Türkmenlerle, Moğol

bu gezgin dervişlerin seyir yollarındaki, adlarını bakiye olarak bıraktıkları yerleşim yerleridir. Bunu teyiden daha doğudaki Ağrı ili, merkez Murat Bucağı Kalender Köyü ile Diyadin ilçesinde şimdiki adı Uysallı olan ve 1928’de Kalender adını taşıyan yerleşim yerlerini de dikkate getirebilir; daha batıdaki bugün merkez Aziziye (Ilıca) İlçesine bağlı Kayapa Mahallesi’nin önceki adının Haraba Kalender olmasını da bunun devamı olarak düşünebiliriz.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere, Kalenderîler ile Haydarîler derviş adı altında bir arada da ifade edilebilirler. Giyim kuşam, davranışları hemen hemen aynıdır. Bu gözle baktığımızda Velibaba ile gelen bu dervişlerin bir kısmının Erzurum’un merkezine de yerleştikleri görülür. Kayıtlarda şehirde kurdukları haydarîhanenin etrafında bir mahallenin oluştuğu, bu zaviye için devlet tarafından gelir tahsis edildiği de görülmektedir. Bunun yanında XVI. yüzyıl başlarına ait belgelerden Zaviye-i Haydarîhâne, Tebrizkapı Haydarîhane, Kılıç Derviş, Ahi Pir Mahmud, Baba Kulu, Ahi Eyyâd, Bebbâğan, Edhem Şeyh, Hasan Şeyh ve Sülûk mahallesi gibi adları olan, harap ve terk edilmiş durumdaki mahallerden bahsedilmesi²⁵, yine kentin hemen batısındaki bugün bile Haydarî denen köy (Dereboğazı) ve Çat ilçesine açılan geçidin adı olmasını bu çerçevede düşünmek gerektiği kanısındayız.

ABDALLAR

Günümüz Erzurum’unun güneydoğu ilçesi Hınıs’ın Alikırı’ndaki mahallesi’nin Abdalan adını taşıması Abdal dervişlerin Erzurum ilindeki güzergâhına işaret eder. Benzer biçimde fakat bu defa Erzurum’un batısında, Aşkale’ye bağlı Abdalcık Köyü bulunur. Köyün bugünkü yerleşik halkının hemen hepsi Kars tarafından göçerek gelen Karapapak’lardır. Köyde bulunan ve Abdallara ait olduğundan başka hakkında bir şey bilinmeyen

hâkimiyeti devrinde Karamanoğlu’nun maiyetinde Konya’yı istila eden Türkmenler hatta XIII. asırda Horasan’da, Selçuk İmparatoru Sancar’a isyan eden Türkmenler, aynı ictimâî tipi temsil eder” şeklindeki ifadeler “kara libas ~ kara çuha ~ kara çuha” adına bir bakış getirir.

²⁵ BOA. TD. nr. 199, s. 7-8; BOA. TD. nr. TD 387/II, s. 868; BOA. TD. nr. 205, s. 16; BOA. TD. nr. TD 387/II, s. 869, 872.

ve 'abdallar' olarak anılan mezarlık alanı geçmişten günümüze kalan ve köye de adını veren bir yadigâr olsa gerektir.

'Abdal' lakaplı, mücahid, faal, propagandacı (Barkan'da 'kolonizatör') Türkmen babalarının XIV. yüzyıl başlarında batıya, Roma topraklarına ilerlediklerini vurgulayan²⁶ Köprülü, Abdalların da Haydarî, Kalenderî, Yesevî gibi Türkmen gelenek ve Anadolu hurafelerinden şekillenen bir inanca sahip olduklarını, ilk zamanlarda Kalenderîlerin tesirinde kaldıklarını ve XV. yüzyılın sonlarından itibaren Bektaşiliğe meylettiklerini söyler.²⁷ Hilmi Ziya Ülken'de bu görüşü destekleyen düşünceye sahiptir: "1318 senesinde yazılmış olan bu tezkire (Efkakî Dede Tezkiresi, Matlab-ı Hacı Bektaş-ı Horasanî Rahmetullahi Aleyh, Kütüphane-i Umumi ve Emir Efendi) Hacı Bektaş 'Arif-i dil ve rûşen-i derûn idi ama tebâii meyanında fasidler vardı' diyor. Alelumum kendisine merbut olan zümrede melevî aleyhtarlığı bulunması da bu telâkkiye sebep oluyor. Bektaş Baba bütün Babaî, Ahî, Emre, Çelebi, Alperen ve gazileri, hasılı doksan dokuz bin Horasan Ereni ile kırk yedi bin Rum erenin başına topladığı için o zamana kadar tarikatlar, zümreler ve kastlar arasında devam eden rekabeti hal ve fasl etmeye muvaffak olmuştu".²⁸ Köprülü yukarıdaki ifadelerine ek olarak Abdalların da dâhil olduğu bu heterodoks zümrelerin bazı doğu ve batı eserlerinde görülen "Torlaklar ve Dervişler" olduğu kanaatini belirtir.²⁹ Kanımca bu tesbitin vuzuha, sarahat ve tashihe ihtiyacı bulunmaktadır. Torlak adlandırması tüysüz, parlak, oğlan manasında kullanılsa da Torlakların, Tondrak ve Pavlikanlar ile muhtemel münasebetleri de irdelenmelidir.

Barkan, "XVI. Asır eski Osmanlı şairlerinin tasvir ettiği şekilde, çıplak gezen, esrar yiyen, kaşlarını, saç ve sakallarını tıraş eden, vücudlarında yanık yerleri ve dövme Zülfikar resimleri ve ellerinde musiki aletleri ile dolaşan serseri dervişler..." ile üzerinde çalıştığı ve 'kolonizatör' olarak nitelediği dervişler arasında büyük bir fark bulunmasının gerektiği kanaatindedir.³⁰ Abdallar ve

²⁶ M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, s. 120

²⁷ A.g.e., s. 119.

²⁸ Hilmi Ziya Ülke, *Anadolu Kültürü Üzerine Makaleler*. Doğu-Batı Yay: Ankara, 2. Baskı, 2017, s. 386-7.

²⁹ M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, s. 119 vd.

³⁰ Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri, Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları: Ankara, c 9, s 133-153, dn.13.

görünümleri ile ilgili olarak Karamustafa şu bilgileri nakleder: “*Rûm Abdalları belirli bir tarikat veya belirli bir grup değildir. Köken olarak Horasan’dan gelen bir öğretinin Anadolu ve Balkanlar’da yayılmasında herhangi bir çıkar ve mevki düşünmeksizin çalışmış kimselerdir. /.../ Abdallar, Muharrem ayında kendini-dağlamak anlamında kan döken coşkun Şiîler’dir ve eşyaları arasında Ebû Müslimî el baltası, Şücâî sopası, farklı boynuz, ayak bilek kemiği, sapından asılmış olan geniş sarı kaşığı yer alan Abdallar, ateşli Şiî’lerdir.*”³¹

Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi’ne yazdığı *Abdal* maddesinde, M. Fuad Köprülü XVI. asırdan beri Türkiye’de yaşayan abdal lakaplı şeyhler ile abdallar yahut ışıklar (âşıklar) ismi verilen derviş zümreleri hakkında izahat verirken onları bir takım gezginci derviş zümreleri gibi tasvir etmiştir. Bu izahata göre onlar ayin ve erkân itibarı ile olduğu gibi akideleri bakımından da müfrit Şiî ve Alevî heterodokse bir zümre idi. Ayrıca “*bunların bilhassa daha fazla Kalenderiye tarikatından müteessir olanların arasından çıkmış olabileceklerini...*” söyleyen Köprülü aynı şekilde ‘abdal’ sözünün tasavvufî ıstılahı olmadan evvel bir aşiret veya zümre ismi halinde bulunup bulunmadığı ve bu nam altındaki bütün dervişlerin bidayette Orta Asya’dan gelmiş Abdal aşiretlerinin mümessili birer aşiret evliyası olup olmadığı meselesinin tetkike muhtaç gözüktüğü düşüncesindedir. Nitekim Cahun V. asırdan başlayarak Kıpçaklar arasında görülen Abdallar olarak anılan bir Türk halkından bahseder. Bunlar aslında Akhun’lardır ve onlara Ruslar Türkmen, Çinliler Tie-le, Moğollar Teleu(t), Bizanslılar Akhun~Ef-Telit ya da Abtelit veya İran dilindeki kelimeyi kısaltmak için Ab-telit (su kıyısı Türkmenleri) demişlerdir. Cahun ilaveten “bu ismin bugüne kadar değişmediğini, Abdal Türkmenlerinin Hazar yakınlarında Ceyhun (Oxus)’un eski yatağı çevresine yerleştiklerini, Afgan Abdallarının yukarı nehir civarında Kunduz yakınlarında yaşadıklarını ve hâlâ bu ismi taşıdıklarını” yazmaktadır.³² Benzer bilginin Osman Turan tarafından da nakledildiğini görmekteyiz; “*Avarların tâbiyyetinde bulunan küçük bir Kun ulusu da, V. Asır başlarında Altay Dağları havasından Yedi Su bölgesine gelmiştir. Khoton vesikalarında, Roma ve Hint kaynaklarında Huna, Khunni*

³¹ Ahmet T. Karamustafa, *Kalenderiler, Abdallar, Hayderiler: 16. Yüzyılda Bektaşiliğin Oluşumu* (Çev. Derya Öcal). G.Ü. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi.

³² Leon Cahun. *Asya Tarihine Giriş* (çev. S. İ. Kaya), Seç Yay: İstanbul, 2006, s 68, dn 147.

adını alan diğer Kunlara nazaran VI. Asır Bizans tarihçisi Prokopius'a göre 'derilerinin rengi ve medeni seviyeleri' dolayısıyla Akhun adı veriliyordu. Bununla beraber hükümdar ailesine nispetle de onlara Pehlevice, Ermenice, Yunanca ve Arapça Hetâlân, Heptal, Eftalit, Abdel, Haytal (Hayâtile) adı veriliyordu. Muahhar İslâm kaynaklarında Abdal şeklinde devam eden bu isim Afganistan, Türkistan, İran ve Anadolu'da (Abdâlân-ı Rûm) bir takım Türk kabillerini, dini zümre ve dervişleri gösteriyordu".³³ Duman buradaki son ifadeye itiraz ederek "Abdâlân-ı Rum, Şia'nın akaidini benimsemeden ve fikhına dâhil olmadan İslam'a Ali ve duygu kapısından giren Oxus'un eski yatak ve kıyısının Abdal Türkmenleridir; Abdalın başkaca manası da yoktur" der. Ve ekler "Rum'da da alıştıkları yeri, yani Oxus'un, yani Ceyhun'un kıyısını aradılar ve oralara yerleştiler. Aras, Karasu, Fırat, Peri Çayı, Munzur, Yeşilirmak, Kızılırmak ve Sakarya kıyıları..."³⁴ Nitekim Anadolu'da, özellikle bahsi geçen havzada birçok Abdal sözcüğünü barındıran yer ismi bulunmaktadır. Cevdet Türkay'ın kaydettiği Anadolu'daki Abdalların Erzurum vilayetini de yurt tuttıkları ve Türkmen taifesinden oldukları bilgisi bunu desteklemektedir.³⁵

Barkan'a göre ise "... şehirlerdeki tekkelerde ayin ve ibadetle meşgul olan ve sadaka ile geçinen mümessillerinin aksine olarak mütemadiyen kırlara, boş topraklar üzerine yerleşen ve henüz bir devlet memur ve aylıkçısı şekline girmemiş olan bu dervişler/.../ yeni bir dünyaya /.../ gelip yerleşen halk yığınları için, içtimai ve siyasi büyük bir rol oynamış büyük kahramanlar, bu hengâmeli devirde halkın içinden yetişmiş mümessil şahsiyetlerdir. /.../ (Bu) dervişler, kendileriyle beraber memleketlerinin örf ve adetlerini, dini adab ve erkânını da beraber getiren insanlardır ki bunların içinde Türk-İslam memleketlerinden Anadolu'ya doğru mevcudiyetini kayıt ve işaret ettiğimiz muhaceret akınına sevk ve idare etmiş müteşebbis kabile reisleri, bu istilanın öncüsü olmuş kolonlar, gelip yerleştikleri yerlerde hanedan tesis etmiş soy ve mevki sahibi mühim şahsiyetler vardır. Bu dervişlerin nazarı dikkati celp eden din ve cihan telakkileri, daha eski Türk memle-

³³ Osman Turan, *Kunlar ve Eski Türkler*, Hitabevi: İstanbul, 2014, s. 68.

³⁴ Mustafa Duman, Oxus'un kıyısından Kumrular Sokağı'na, <http://www.gazete5.com/haber/mustafa-duman-yazdi-oxusun-kiyisindan-kumrular-sokagina-343473>.

³⁵ Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, İşaret: İstanbul, 2001, s. 151.

ketlerinden gelen muhacir kitlelerin getirdiği din ve cihan telakkilerinin aynı olduğu gibi, müridleri de ekseriya kendi aile ve soyları azasıdır.”³⁶ Barkan’ın çizdiği adeta kapalı din ve soy bağı olan toplumsal bir yapıdır. Dikkat çeken bu saptama özellikle Anadolu Türkmen Hareketlerine bakışa farklı yorum getirecek değerlerde gözükmektedir. En azından Babai ve Celali kalkışmalarının pür dini hareket olmadığı, bir soy ve hanedan kaygısını da taşıyan siyasi olgu olduğunu düşündürmektedir. Ancak yazımızın konusu Anadolu din yahut siyasi tarihi olmadığından bu işaretle yetinmek durumundayız.

DELİLER

Erzurum il sınırları içerisinde birden çok Deliler isimli yerleşim yeri vardır. Bunlardan birisi Pasinler’e bağlı bugün Yiğitpınarı adı verilmiş olan köydür. 1835 ve 1928 yılı kayıtlarında ise Deliler olarak görülmektedir. Diğeri ise Tekman’a bağlıdır ve 1928 yılı resmi kayıtlarında da aynı şekilde yer almaktadır. Anadolu’da bunların dışında yirmiyeye yakın aynı adı taşıyan yerleşim yeri bulunmaktadır.

Deliler adı, özellikle Osmanlı döneminde uç, serhatlarda görev yapan düzensiz, gerilla (eşkıya) tipi savaşı muharip bir grubun adıdır. İlerleyen devirlerde nerede ise devlet namına çalışan her yüksek rütbeli kişinin etrafında, özellikle koruma maksatlı yer aldıkları görülmektedir. Askeri birlik olarak deliler genç, gözü kara, yapılı ve genellikle Türklere seçilirdi. Aralarında diğerk halklardan da alındığı olurdu. Elbiseleri aslan, kaplan ve tilki postundan, şalvarları da ayı ya da kurt derisinden olan Deliler, ayaklarına ‘serhatlik’ denen sivri burunlu, mahmuzlu bir çizme giyinirlerdi. Altlarına giyindikleri şalvarları ve başlıkları ayı, pars, aslan ya da sırtlan postundan yapılmış olurdu. XIX. yüzyılın başına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdi. Ordunun önünde savaşı ve yol açan, bir şekilde de istihbarat yapıp yol gösterdiklerinden ‘delil’ denmesine rağmen savaşlarda cılgınca üstün cesaret göstermelerinden ve garip, korkutucu kıyafetlerinden ötürü süvarilerden oluşan bu birliklere *deli* adı uygun görülmüştür. Altmışar kişilik "bayrak" adı verilen ocaklara ayrılan ve seferlerde "Deli-başı" adı verilen komutanları tarafından yönetilen Deliler XVIII. yüzyılda

³⁶ Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolonizatör Türk Dervişleri, Türklere*, c 9, s. 137.

bozulmuş, etraf köylere saldırmış, zorbalık, eşkıyalık yapar olmuşlardır. XIII ve XIV. yüzyıllarda böyle bir grubun varlığından haberdar değiliz, ancak o devirde heretik dervişler içerisinde bir grubun da “*Deliler*” olarak adlandırıldıkları malumdur. Fakat sahip olduğumuz bilgilerle Deliler (~Yiğitpınarı) adının hangisinin bakiyesi olduğunu söyleyebilmekten uzagız.

AHİLER

Erzurum’un bugün artık merkeze bağlı ve Aziziye diye adlandırılan bir ilçesi olan Ilıca kazasının güncel adı Atlıkonak olan mahallesinin Evrenî’dir. Yirminci asrın başlarında bir Rûm yerleşkesi olduğu ifade edilse de bu ad halis muhlis Türkçedir. 1946 yılı “*Meskûn Yerler Kılavuzu*”nda da muhafaza edilen bu adın Ahi Evren ile ilişkisi olması muhtemeldir.

Ahîlik günümüzde meslekî dayanışma örgütü olarak algılanmaktadır. Oysa tarihte ortaya çıkışları, üstlendikleri ve icra ettikleri işler onların algılandığından daha farklıdır. Belki Pers, Roma ve son olarak Arap kültüründen renkler taşısa da son hali ile Türkün Anadolu’da yoğurarak şekil verdiği bir yapı halini almıştır.

Ahîlik hakkında ilk ve kapsamlı çalışma Köprülü tarafından yapılmıştır.³⁷ İsmi de gelişimi de farklı yorumlanabilen ‘ahîlik’ üzerinde son yıllarda popülist Türk-İslamcı bir yaklaşım ve yorumlar yapılmaktadır. Hâlbuki kültür ve uygarlık ürünleri, milletler hatta coğrafyalar arasında geçişgenlik göstermektedir. Mevcut kayıtlardan ‘ahîlik’ adı verilen kurumun Ortadoğu uygarlıklarının ürünü olduğu görülmektedir. Bu tür kurumların yürütülebilmesi için fikri planın da iyi hazırlanması gerektiğinden kurumun ortaya çıktığı halkın dini inançları, dünya görüşleri ile ve zamana göre ‘don değiştirme’leri de kaçınılmazdır. İslam öncesi Doğu Roma ve özellikle Bizans yönetiminde toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan, hatta resmî düzenlemeler ile yasal kimlik kazandırılan müesseseler olmuştur. Çiftlik ve loncalar olarak anılan bu kurumların temeli toplumun ve sarayın temel ihtiyacı olan toprak sahiplerinin vergilerini bu ürünlerle karşılamaktır. Yarı özgür insanların belirlenen işlerde ve yerde çalışmaları zorunluydu. Askeri işlerde kullanılmaları düşünülmemiştir.

³⁷ M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu*, 2003.

Bizans'taki kurumun en az Roma kadar derin kökleri olan İran uygarlığından da olmaması şaşırtıcı olurdu. Nitekim '*civanmerd-lik*' adlı kurum bu nitelikte bir yöne de sahiptir. Üstelik genç ve meslek sahibi toplulukların savaş dışında tedip, terbiye ve denetimleri yanında ekonomik alanda da kullanılmalarını sağlayan kurum olmuştur.

Ortadoğu uygarlık mirasıyla İranlılar, Romalılar ve Araplar aracılığıyla irtibat kuran Türklerin çok sayıdaki alanda olduğu gibi bu kurumu benimsemeleri doğal bir davranıştır. Araplarda daha çok yiğitlik, cömertlik ve İslam adına savaşıma arzusu etrafında oluşan '*fetan~fityan*' adlı bir kurumdur. Bu ad ve nitelik ile Türk toplumundaki karşılığının Divan-ı Lûgat-it Türk'e göre 'akı', 'akıllık' olması şaşırtıcı değildir. Gerçi buna bazı araştırmacılar 'ihvan~ahi'den kardeş, kardeşim kökünü uygun bulmuşlardır ki; bu da şaşırtıcı değildir. Zira Âşıkpaşa'nın vurguladığı alp-erenlik kurumunun şartlarından birisi 'yarenlik ~ yoldaşıktır. Buradan hareketle İran uygarlığı üzerinden Türk coğrafyasına sokulan İslami boyalı Ortadoğu uygarlığının kurumları arasındaki 'feta ~ fityan' örgütlenmesi Türk inanç ve öğretilerinden renk alarak, özellikle Abbasiler devrinde geri dönmüştür. Bu hali ile tasavvufi ve batını özellikleri ortaya çıkmıştır. Bu kurumun yaygın, etkin hal alması, bir güç merkezi ortaya çıkarmıştır. Kanımca bunu kontrol etmek ve yönetmek maksadıyla yöneticiler, Bizans yöneticilerinin yaptığı gibi bu kurumun kurallarını belirlemenin ötesinde yöneticilerini ve yönetiliş biçimlerini de dini ruh vererek ortaya koymuşlardır. Her meslek topluluğu için ayrı, ama esası aynı olan kurallar, katı hiyerarşik yapılanma ve tepeden bir kişiye bağlılık gibi şartlar yönetmek açısından kolaylık arz eder. Her meslek grubunun, Bizans'ta bir azize bağlı olduğu bir peygambere ya da din ulusuna irtibatlandırılması ve yöneticilerin de peygambere kadar soyca bağlanması müntesipleri etkileme ve yönetmek açısından manevi, ruhani güç kazandırmaktadır. Ancak bu yapı yöneticiler açısından rakip bir güç merkezi oluşturduğundan dikkatle gözetim altında tutulmayı da gerektirmişti. Bu nedenle, bilinene göre ilk olarak Abbasî halifesi en-Nasır Lidinillah 'fütüvvetname' adını alacak olan ahilik yasalarını hazırlamıştır. Hatta kendisi de kurumun töre adetlerinden olan 'şalvar giyinmeyi' uygulayarak ahiliğe intisap etmiştir. Bağdat Halifesine bağlı Selçuk hükümdarlarından ve ardılları Osmanlı beylerinden de bu yolu izleyenlerin olduğu sık görülmektedir. Türk inanç ve gelenekleriyle yeniden yapılandırılan bu kurum Arapların 'fütüvvet ~ feta', İranlıların 'civanmerd', Bizans'ın '*college-lonca*' örgütünden birçok unsuru

bünyesine almış ya da benzer ögelere sahip olsa da tamamen bir Türk kurumudur. Kazandığı yeni biçimiyle bu kurum Anadolu'nun Türk-İslamlaşmasında toplumsal, iktisadi, askeri ve hatta yönetsel rol oynamış; düzenin kurulmasının ötesinde sürdürülmesi ve korunmasında fevkalade olumlu pay sahibi olmuştur. Anadolu Selçuklu sultanlarından katılım ve destekle gelişen ahiliğe, babasını öldürerek tahta çıkan II. Keyhüsrev Türkmenlere olduğu gibi karşı tavrı almıştır. İleri gelenlerinden bazısını tutuklatmış, çok sayıda ahiyi öldürmüştür. Ahiler Moğol istilasına karşı durmuş, ciddi direnişlerine rağmen yenilmiş, birçoğu öldürülmüştür. Moğolların egemenliğine giren Selçuklu sultanları da Ahileri ve Türkmenleri kendilerine karşı önemli siyasi bir güç olarak görmüş ve kalkıştıkları birçok yerde şiddetle üzerlerine gitmişlerdir.³⁸

Bu son şekliyle doğal olarak yönetime paydaş olan ahilik, Osmanlı'nın oluşumu ve gelişimindeki önemli payına rağmen zaman içerisinde değiştirilerek istenilen biçime dönüştürülmüş, bir anlamda ıslah edilmiş, 'zapt ü rapt' altına alınmıştır. Bu dönüştürme ihtiyacının birçok nedeni arasında geçmişteki isyanlara bir şekilde katılmış olma ihtimali de etken olmuş olabilir. Bu konuda Neşet Çağatay'ın "... ahiler birliği mensuplarına tezgah başında san'at, zaviyelerde edep öğretmenin Müslümanlara özgü olarak sürüp gelmesi 17. yüzyıla dek uzanmış fakat Osmanlı Devleti'nin gayr-i müslimler üzerindeki egemenlik alanı büyüyüp genişledikçe, san'at ve sanatkârlar çoğalıp dalları arttıkça bu Müslüman ve gayr-i müslim ayrımı daha fazla sürdürülememiş, gayr-i müslim teb'anın artmasıyla oranlı olarak muhtelif dindeki kişiler arasında ortak çalışma zorunluğu doğmuştur. Bu din ayrımı gözetilmeden vücut bulan, eski mahiyetinden büyük farkı olmayan (kanımca dini öğeler, cihad hususu dikkate alınmadan söylenen bu söz ahi örgütünün yapısal değişikliğinin başlangıcına işaret etmektedir-HHK) yeni organizmaya 'gedik' denmiştir"³⁹ şeklindeki ifadesi fikir verebilir. Ahi örgütü sıradan esnaf dayanışma teşkilatı değildi. Mesleki eğitimin yanında dini ve ahlaki öğretimden geçmelerinin dışında askeri talim ve terbiyeden de geçiyorlardı. Köprülü, Os-

³⁸ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1993, s. 443; Mikail Bayram, *Ahi Eren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Damla Matbaacılık: Konya, 1991, s. 114.

³⁹ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara 1997, s. 112.

manlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu adlı eserinde ahilerin kuruluşta oynadıkları rol ve katkılarından bahisle ahilerin gerektiğinde orduyla savaşa katıldıklarını bildirir.⁴⁰ Bu da devletin istemediği ya da çekindiği durum olarak algılanmış olabilir. "Ahilikte zaviye olması ve buralarda toplantılar yapılıyor olmuş olmasına rağmen Ahilik, Mevlevi, Bektâşi, Halveti, Celveti gibi bir tarikat değildir. Ahilik, tarihi ve sosyo-ekonomik zorunlulukların ortaya çıkardığı bir Türk esnaf birliği kuruluşudur. Bunlara XIV. ve XV. yüzyıllarda, batıdaki benzeri kuruluşların etkisi olmuş olabilir ama ahi kuruluşları daima çevresel ve toplumsal karakterini muhafaza etmiş; üretici ile tüketici ilişki ve bağlarını en iyi biçimde düzenlemeyi kendisine amaç edinmişlerdir."⁴¹

Buna karşılık ahilik örgütünün düşünsel, felsefi, toplumsal ve siyasi yönlerinin olduğunu, bu nedenle de sadece bir esnaf örgütü, sufi tarikatı ya da bir tür fütüvvet örgütü olarak görmenin doğru olmayacağını düşünenler de bulunmaktadır.⁴²

Anadolu'da örgütlenmeleri, maksadının gereği olarak en ücra yerleşim birimlerine kadar gerçekleştirilmiştir. Ahiliğin batını karakteri, Safevi inançlarına yakınlığı, özellikle XVI. yüzyılın başından itibaren Osmanlı'nın Selçukludan farklı ve katı biçimde sünni yapıyı benimsemesi Ahilik teşkilatına yeni bir yaklaşımı getirmiş olabilir. Dirlik ve düzenin bozulmasında yapıcı, birleştirici görev alıp iş gören Ahiliğin kendisi de sorun olabilir, en azından böyle bir tehdit unsuru olarak algılanmış olmalıdır. Ağır biçimiyle Babai isyanlarında kendini gösteren bu durum Osmanlı zamanında da sık olmayarak meydana gelmiştir. Osmanlı'nın fütüvvet yanından da yararlandığı bu örgüt benzer bir yapılanma olan Osmanlı askeri örgütü gibi kontrol edilmeye çalışılmış bekledikleri olmayınca kökten ortadan kaldırılmıştır. Ahilik de 'ıslahat' düzenlemelerinden nasibini almıştır. Cumhuriyetle bu gibi kurumlar ilga edilip yeni düzenlemeler yapılmışsa da uzun süre varlıklarını bir biçimde devam ettirebilmişlerdir. Ancak bugün yerlerini esnaf birliklerine bırakan bu örgütlerin düzenli toplantıları anma toplantılarına dönüşmüş, sembolik hal almıştır. Uzak

⁴⁰ M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, s. 80.

⁴¹ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, s 97.

⁴² Necmettin Özerkmen, "Ahiliğin tarihsel-toplumsal temelleri ve temel toplumsal fonksiyonları: sosyolojik yaklaşım", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 2004; 44 (2): 57-78.

geçmişte sosyal, ekonomik ve hatta askeri önemli işlev üstlenen ahilik örgütlerinin günümüz temsilcileri olan kurumların toplumsal ve iktisadi işlevlerini bırakın mesleki hak ve çıkarlarını dahi koruyabildiklerini söylemek mümkün gözükmemektedir. Geçmişe özlem içinde olanların ahilik ve etrafında oluşan ögelere eleştirel yaklaşarak günün şartlarına göre düzenlemeler yapmaları, en azından kendi duygularına yaklaşımlarındaki samimiyeti gösterecektir.

Ahilerin günlük yaşayışları içinde konumuzla ilgili olarak şunları ifade etmek gerekiyor; ahilerin kendilerine özgü zaviyeleri, giyim, kuşam ve aletleri olmuştur. Giysilerinde siyah rengi tercih eder, sarı ve kırmızı renkli giymezlerdi. Ahiler, altlarına özellikle paçaları dar çok geniş olmayan şalvar giyinir, üzerine şed denilen kuşak (kemer) bağlardı. Bellerine şalvarın üstünden üçgen şekline getirilmiş destarçe bağlar, ön tarafını öne doğru sarkıtlardı. Bunun üzerine de kama takarlardı. Üzerine hırka giymekteydiler. Hırka dikişli yamalı uzun ve geniş kollu bir üst elbisesiydi. Hırka keçeden yapıldığı gibi, pamuktan da yapılıyordu. Hırka yerine abâ adlı bir giysi de giyindikleri olurdu. Ahiler başlarına zaviye içinde takke dışarıda ise ak renkli ve on iki dilimli börk denilen külah giyinir, üzerine de yedi yahut dokuz arşın sarık sararlardı.⁴³ Ahiliğe girmenin bir merasimi vardı; giriş merasiminde önce adayın başı tıraş edilir, tövbe ve telkin verilir, ahdullah okunur, taç, hırka ve şalvar giydirilir. Yol atası belirleyip iki yol kardeşi verirler. Kuşak (şed veya peştamal) kuşatılıp tuğ ve bayrak verilir, seccadeye geçirilir,⁴⁴ eline, diline, beline sahip ol öğüdü verilir. Mezar taşlarının şahideleri de ahi kavuğu şeklinde yapılırdı. Günümüz Anadolu'sunda sıra geceleri, herfene ve oda yakma geleneği ahilerin adetlerinden günümüze yansıyanlardır.

Ahiliğin Erzurum'daki serüvenine dair bilgi sadece A. Ş. Beygu'nun 'Erzurum: Tarihi, Anıtları, Kitabeleri' adlı eserinde bulunmaktadır. Bu yazıdan sonra yazılanlar ise Beygu'yu tekrarından öteye gidememişlerdir.⁴⁵ Oysa ahiliğin ortaya çıktığı dönemlerde Erzurum'un coğrafi, iktisadi ve

⁴³ Mehmet Ali Hacıgökmen, "Ahilerin genel görünümleri üzerine bir çalışma" *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 2013; 67: 103-120.

⁴⁴ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, s. 160.

⁴⁵ Abdürrahim Şerif Beygu, *Erzurum: Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, Bozkurt Yayınevi: İstanbul, 1936, s. 189-201.

siyasi yapısı hatırlanmalı, ahilik paralelindeki diğer kurumlarla birlikte irdelenmelidir. Yine ahiliğin günümüze intikal eden öğeleri nakledilerek konu tartışılmalıdır.

TAPDUKÎLİK, EMRELİK:

Tapduk ve Emre sözcüklerini barındıran yerleşim yeri adlarının sayısının dikkat çekici miktarda olduğunu görüyoruz. Nitekim Rum Abdalları'nın geliş güzergâhına göre yakın geçmişte Erzurum ili sınırları içinde olan Ağrı'dan başlayarak bugünkü Erzurum'un il sınırları içerisinde dört yerleşim yerinin adı bu sözcüklerden birisini bünyesinde ihtiva ediyor. Doğudan batıya doğru bunlar; Tapu Köy (~Yeşildurak, Diyadin, Ağrı), Tapu Köy (Hınıs, Erzurum), Tapu Köy (~Bozyar, Karaçoban, Erzurum), Emre Kom (Köprüküy, Hasankale, Erzurum) ve Emrecik (Ilıca, Erzurum). Ayrıca Erzurum'un yanı başındaki Dutçu ~ Duzci köyünde (şimdi mahalle) Tapduk Emre ile Yunus Emre'nin mezarlarının olmasının da bu bakış açısı içinde dikkat çekici olduğu kanısındayım.

Horasan Erenleri olarak betimlenen gruplardan birisinin de Tapduklulardır. Köprülü, Niğdeli Kadı Ahmed'e dayanarak Tapdukî veya Tapduklu olarak anılan taifeye bu adın Taptuk isimli ve Türk olan şeyhlerinden ötürü verildiğini söylemektedir. Menakıbnamelerden Tapduk Emre'nin Hacı Bektaş-ı Velî'nin müridi olduğu; bu sebeple Tapdukîlerin Hacı Bektaş ocağına tabi oldukları anlaşılmaktadır.⁴⁶ Karamustafa ise Yunus Emre'den Tapduk Emre vasıtasıyla Barak Baba'ya uzanan bu tarikat zincirinin anlamlı olduğunu ifade eder.⁴⁷ Hakeza Abdülbaki Gölpinarlı "*Vilâyetnâme, Yunus'u, şeyhi Tapduk'u, Sarı Saltuk'u, Barak Baba'yı Hacı Bektaş mensubu gösterir*" demesinin yanında "*Yunus Taptuk Baba'nın dervişidir, Taptuk Barak Baba'nın, o da Sarı Saltuk'un halifesidir*" tesbitini yapar ve "*Taptuk Emre, Baraklılardandır*" der.^{48, 49} Köprülü ayrıca "*El-idrâk, Tuhfet'üz Zekiyye, Terceman-ı Türkî ve Arabî*"den alıntı yaparak *tapduk* sözcüğünü tahlil eder. "*Buna göre tapmak: Bulmak; tapışmak: Buluşmak, görüşmek;*

⁴⁶ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 259-260.

⁴⁷ Ahmet T. Karamustafa, *Tanrının Kural Tanımaz Kulları*, s. 78.

⁴⁸ Abdülbâki Gölpinarlı, *Yunus Emre, Hayatı ve Bütün Şiirleri*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yay: İstanbul, 2009, s. xxiv ve xxx.

⁴⁹ Abdülbâki Gölpinarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, s. 43 ve 88.

tapşirmek: Buluşturmak, görüştürmek; *tapu, tabu*: Hizmet, ibadet, *ubudiyet*; *tapu eylemek*: Hizmet etmek; *tabuci, tapuci*: Hizmetçi” anlamlarındadır.⁵⁰ Sözcük bu şekli ile hâlâ Kars, Ardahan ve Iğdır’da canlı olarak kullanılmaktadır.

Ancak bu konudaki en eski kaynak olmak özelliğindeki Niğdeli Kadı Ahmed’in *El-Veledü’ş-Şefik ve’l-Hafidü’l-Halik*’ında devrin sünni görüşünü yansıtan bir yaklaşımla karşılaşılır. Bahsi geçen yerdeki kayıtlar Hristiyan Ortodoksların Hristiyan heretikler için kullandıkları ifade ve iddialar ile aynı denecek derecede benzerdir. Niğdeli Kadı Ahmed, “... *muasırı olan Nureddin el-Mekkî’den nakille Res’lilerin işledikleri kötülöklere benzer şeyleri icra eden kendi dönemindeki bir zümre ile ilgili olarak ise şunları söyler: “İblisin kızı, Şisban’ın kız kardeşi Dilhas tarafından öğretilen kadınların kadınlara binmesi, kızının, karısının ve kız kardeşinin kadınlığını (kos) misafire, komşuya ve Salihlere feda etme/sunma adeti bu kavimden kalmıştır. Onlardan önce kimse böyle bir halden haberdar değildi. Rum’da Tabtûkî isimli Türklerin şeyhlerinin mübahilerinden olan (mübahilerine mensup olan) bir kavim de, misafirleri mürevvet gereği bu tarzda ağırlamayı câiz biliyorlar. Âlimlerin ve seyyidlerin sultanı, saadetin menba’ı, Âl-i Tâba ve Yâsin’in iftiharî, Alevilerin nakiplerinin sonuncusu, seyyidimiz nuru’l mille ve’d-din-el-Mekkî (Allah nefsinî takdis etsin ve kabrini ıtırlı kulsın) onlara varmış ve (bu) acayıplikleri müşahede buyurmuştur. O mezkûr kimselere dâir hikâyeler ve diğer faydalı ve latif hususlar ile bendeleri zinde/şâd kıları. Allah onu, mele-i a’lâda/ruhlar âleminde hayır, ihsan ve rahmetle ansın. // Bir başka rivayete göre de (bu kavim) senûber (çam, ladin) ağacına ibadet ediyordu. Helak olmaları da kızıl renkte esen şiddetli bir fırtına ile olmuştur...”⁵¹ Köprülü ise Niğdeli Kadı Ahmed’in bu bilgilerini şu şekilde nakleder; “... Anadolu’da Tapduk isminde bir Türk şeyhine tâbi oldukları için Taptukî, daha doğrusu Tapduklu namını alan bir taife mevcut olup misafirlerine kızlarını, kız kardeşlerini, karılarını, peşkeş çekerler.”⁵² Biri asıl diğeri aktarma bu bilgiler gerçekte ilgisi olmayan, muhtemelen sünni ~ ortodoks kesimlerin*

⁵⁰ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 246, dn 5; Abdülbâki Gölpınarlı. *Yunus Emre ve Tasavvuf*, s. 41, dn 28.

⁵¹ Ali Ertuğrul, *Niğdeli Kadı Ahmed’in El-Veledü’ş-Şefik ve’l-Hafidü’l-Halik*’ı, c I, TTK Yay: Ankara:, 2015, s. 162.

⁵² M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu*, s. 119.

kendi görüşleriyle uyuşmayan karakterlerinden ötürü heretik inanç zümrelerine karşı geçmişin tortulaşmış yakıştırma, sözlü saldırılarından kaynaklanmaktadır.

Gölpınarlı *Tarih-i Benazil ve Al-Durer-al-Kamine ve A'yân-al-Asr ve A'vân-al Nasr* adlı eserlere dayanarak Baraklıların sakallarını tıraş edip bıyıklarını uzattıklarını (bazen bıyıklarını da kestiklerini), başlarında keçeden yapılmış boynuzların bulunduğunu, üst çenelerindeki ön dişlerini çıkarttıklarını, boyunlarına ip geçirilmiş ziller ve kınayla boyadıkları aşık kemikleri astıklarını, omuzlarında ucu eğri birer çevgân (değenek) taşıdıklarını, çalgı çalıp oynadıklarında boyunlarındaki kemik ve yanlarına asılı zillerin büyük gürültü çıkardığını bildirir.⁵³ Ayrıca İkd-al-Cumân ve Nizhat-al-Anâm'a dayalı olarak şeşta denilen altı telli saz da çalan Barak Baba ve adamlarının haram yediklerini (içki, esrar kullandıkları), Ramazanda oruç tutmadıklarını yazar.⁵⁴ Tapduk Baba'nın da şeyhi Barak Baba'ya uyduğu kanısıyla aynı tarz giyinip, davrandığı düşünülebilir.⁵⁵

Osman Turan "Selçuk Türkiye'si Din Tarihine Dair Bir Kaynak: Füstâsul-'adâle fî kavâ'id-'is-saltana" başlıklı makalesinde "Bazı dervişlerin aya, güneşe, yıldızlara, eğer rivayet doğruysa Tabduklu taifesinin de çam ağacına taptığı anlaşılmaktadır. Eski inançların yansımalarını bu sufi çevrelerde oluşturulan menakıpnamelerde açıkça görmek mümkündür" demektedir.⁵⁶ Kadim Türk inancında yer alan 'ağaç kültü'ne dayanak olarak göstermek istese de, biraz yukarıdaki metinde Kadı Ahmed'in ağaca tapınan kavim olarak 'Reslileri' kast ettiği açık biçimde görüldüğünden Turan'ın yanlış olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu bilgi Anadolu'nun antik Ana tanrıça inan-

⁵³ Abdülbâki Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, s. 20.

⁵⁴ *A.g.e.*, s. 53.

⁵⁵ Bu durumu Gölpınarlı şu şekilde yorumlar: "Tasavvuf ehli arasında bir söz vardır. Halife, mustahlifin aynısıdır." Abdülbâki Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İnkılâp: İstanbul, 2008, s. 44.

⁵⁶ Osman Turan, "Selçuk Türkiye'si Din Tarihine Dair Bir Kaynak: Füstâsul-'adâle fî kavâ'id-'is-saltana" *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, TTK Yay: Ankara, 2014, s 504-536.

cında çam ağaçlarının bulunduğu alanda yapılan Kybele törenlerinde rahiplerin def çalıp, raks etmelerinin sonraki zamanlarda heretik inançlarda da yaşadıklarını akla getirmektedir.⁵⁷

Gölpınarlı Yunus Emre ile tanınan 'emre' sözcüğünün âşık anlamına geldiğini ve bunun sadece Yunus ve şeyhi Taptuk'un lakabı olmadığını söyler. İlaveten emre, emrem, emrecik, imre sözcüğünün Anadolu'da yaygın şekilde gerek yer gerekse kişi adı olarak kullanılmasının dikkate alınmasıyla Anadolu'da "...Taptıklular gibi Emreler denen bir zümrenin de bulunduğuna hükmetmek icap ettiği..." düşüncesini ifade eder.^{58,59} 'Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar' isimli eserin müellifi "emre" kelimesinin tahlilini yaparken sözcüğün tam açık bir anlamının olmadığını, farklı yerlerde 'emre ~emir ~emirem ~emrem' gibi değişik yazılışlarının olduğunu, Marcarca'da âşık manasına gelen 'imre' ve Almancadaki 'emmerich' sözcüğü ile aynı anlamda olduğunu ve Türkçe amrak ile emre'nin de bu manada kullanıldığını iddia edenlere karşılık sözcüğün anlamının 'büyük birader' olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu söylemektedir. Yazar bu iddiasına dayanak olarak Bursalı Şeyh İsmail Hakkı'nın "bu husustaki fikrinin belki hakikate en yakın olan olduğunu" vurguladığı "Emre zâhir budur ki Türki'de elkâb-ı medihdendir. Etrâk arasında Atabeg ve Rûmîyan meyanında lala ve emsâli gibi (Şerh-i Rumuzat-ı Yunus Emre)" kanaatini gösterir.⁶⁰ Bu bilgiler ile tapduk ve emre adları birlikte yahut ayrı ayrı kullanılmış olsa da aynı zümreyi tanımladığı kanısına varılır. Tapduklu ve Emrelerin Anadolu'nun diğer sahalarında olduğu gibi Erzurum coğrafyasında da, özellikle XI-XVI. yüzyılda bulunmuş oldukları sonucunu, defalarca yapılan değişikliklere rağmen hâlen varlıklarını sürdüren yerleşim yeri isimlerinden çıkarabiliriz. Erzurum Dutçu Köyündeki Tapduk ve Yunus Emre'ye ait mezarlar bunun alameti olsa gerektir.⁶¹

⁵⁷ Aktüel Arkeoloji 2015; 48: 62 vd.

⁵⁸ Abdülbâki Gölpınarlı, *Yunus Emre, Hayatı ve Bütün Şiirleri*, s. xxxi.

⁵⁹ Abdülbâki Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, s. 85.

⁶⁰ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ: Ankara, 9. Baskı, 2003, s 245, dn 2.

⁶¹ Abdülbâki Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, s. 82; Gölpınarlı'nın burada verdiği bilgi maalesef doğru değildir. Dutçu Köyündeki Tapduk ve Yunus Emre kabirlerinin taşları üzerinde sadece kitabe vardır, 'balta~teber' de dâhil herhangi bir motif yoktur.

Sonsöz olarak diyebiliriz ki; Anadolu'da, hususen Erzurum coğrafyasındaki yerleşim yeri adları geçmişin sosyal ve kültürel kalıtlarını taşımaktadır. Bahse konu olan toprakların 'Türk' ile karşılaşması yaygın bilinenen daha öncesine dayanmaktadır. İslam dünyasına katıldıktan sonraki zaman dilimi ile sınırladığımız yazımızın konusu içinde Türk milletinin Anadolu'ya geliş serüvenini yeni tanıştığı bir inanç sistemi ile gelişen coğrafya arasında kurulan ilişki içinde inceledik. Göçülen toprakların vatanlaştırılmasında yerleşilen yere ceddimiz sıradan ve gelişigüzel ad vermemiştir. Yaşanılan coğrafyaya ad vermede boy, aşiret, oymak veya cemaatlerin adlarının kullanımına başvurmuşlardır. Bundan dolayı verdikleri isimler sahip oldukları inanç ve mensup oldukları millî kimliklerinin birer kaydı olarak kabul edilmelidir. Dünya tarihinin en önemli olaylarından birisi olarak kabul edilen Anadolu'nun Türkleşmesi ve dahi İslamlaşması XI ila XIV. yüzyıllar arasında cereyan etmiş olsa da en yoğun biçimde XIII. yüzyılda yaşanmıştır. Bu süreçte rol alan en büyük unsur Türkmenler yani alperen, Horasan Ereni, Abdalan-ı Rûm ve hatta derviş olarak anılan Oğuz Türkleridir. Yanlış bir isimlendirme ile kimi yazarlarca heretik olarak nitelenen bu topluluklar arasında Arap ve benzeri unsurun bulunmayışı etnik bağlantı açısından dikkat çekicidir.⁶² Horasan'dan Anadolu'ya olan bu Türk seyelanında Erzurum toprakları hem bir kapı hem dinlenme ve hem de dem alma yuvası olmuştur. Bu yuvada fikren, ruhen yoğrularak güçlenen Türkmen Oğuz taifesi Rumeli'ye kadar diyar-Rûm'u Türkleştirmiştir. Bundan ötürü bu ulu ve kutlu yürüyüşün yadigârları olan yer adlarının atalar mirası olduğunu anlamak, yorumlamak ve koruyarak geleceğe taşımak millî bir görevdir.

⁶² Ahmet T. Karamustafa, *Tanrının Kural Tanımaz Kullar*, YKY: İstanbul, 7. Baskı, 2016, s. 117.

KAYNAKÇA

- Abdülbaki Gölpınarlı, “Kızılbaş”, *İA*, cilt 6, s. 789.
- Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İnkılâp: İstanbul, 2008
- Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre, Hayatı ve Bütün Şiirleri*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yay: İstanbul 2009.
- Abdürrahim Şerif Beygu, *Erzurum: Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, Bozkurt Yayınevi: İstanbul 1936.
- Ahmet T. Karamustafa, *Kalenderiler, Abdallar, Hayderiler: 16. Yüzyılda Bektaşiliğın Oluşumu* (Çev. Derya Öcal). G.Ü. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi.
- Ahmet T. Karamustafa, *Tanrının Kural Tanımaz Kulları*, YKY: İstanbul, 7. B, 2016.
- Aktüel Arkeoloji*, 2015.
- Ali Ertuğrul, *Niğdeli Kadı Ahmed'in El-Veledü's-Şefik ve'l-Hafidü'l-Halik'ı*, c I, TTK Yay: Ankara 2015.
- Anna Kommena, *Alexiad*, İnkılâp: İstanbul 1996.
- Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğında Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, İşaret: İstanbul 2001.

- CL. Huart, "Haydar", İ.A, İstanbul 1993.
- Ethem Ruhi Fıçlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşılık*, Ankara 1990.
- Harun Tunçel, "Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler", F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 2000.
- Hilmi Ziya Ülke, *Anadolu Kültürü Üzerine Makaleler*, Doğu-Batı Yay: Ankara, 2. Baskı, 2017, s. 386-7.
- Leon Cahun. *Asya Tarihine Giriş* (çev. S. İ. Kaya), Seç Yay: İstanbul 2006.
- M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Akçağ: Ankara, 3. Baskı, 2003.
- M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ: Ankara, 9. Baskı, 2003, s 245, dn 2.
- Mehmet Ali Hacıgökmen, "Ahilerin genel görünümleri üzerine bir çalışma" *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 2013; 67: 103-120.
- Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Damla Matbaacılık: Konya 1991.
- Mustafa Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bil Ens., Konya 2011.
- Mustafa Duman, Oxus'un kıyısından Kumrular Sokağı'na, <http://www.gazete5.com/haber/mustafa-duman-yazdi-oxusun-kiyisindan-kumrular-sokagina-343473>.
- Mustafa Duman: Allah'ın İtleri, <http://www.erkurumajans.com/mustafa-duman--allah39-in-itleri-42510m.htm>
- Necmettin Özerkmen, "Ahiliğin tarihsel-toplumsal temelleri ve temel toplumsal fonksiyonları: sosyolojik yaklaşım", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 2004; 44 (2): 57-78.
- Nermi Uygur, *Yer Adları*, 1967.
- Neşet Çadıatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara 1997.
- Osman Turan, "Selçuk Türkiyesi Din Tarihine Dair Bir Kaynak: Füstâsul-'adâle fî kavâ'id'is-saltana" *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, TTK Yay: Ankara 2014.
- Osman Turan, *Kunlar ve Eski Türkler*, Hitabevi: İstanbul 2014.

Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993.

Ömer Lütfi Barkan. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri, Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.

Ruy Gonzales de Clavijo, *Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*, Çev. Zeynep Ertan, Pozitif Yay: İstanbul 2008.

Sadullah Gülten. "Tahrir defterlerine göre Anadolu'da Kalenderîler ve Haydarîler", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2012; 31: 35-52.

Semih Ceyhan, "Osmanlı Tâcnâme Literatürüne Göre Derviş Tacı ve Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet Risâlesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 25 (2011), 113-1729.

Semih Ceyhan, "Taç", TDV İA: Ankara, 39 c, s. 365.

Sırrı Erinç, *Güneydoğu Avrupa'da Türkçe Ekzonimler*, İ.Ü. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülteni, 1989.

Türk Dili 1967.